

İLKE OLARAK “İDEA” SORUNU

Coşkun Özdemir

Varlığın gerçekliği ki, geçicinin karşılığı olarak kalıcı olan, duyusal olmayanın karşılığı olarak düşünsel olan, görünenin arkasında onun zemini olan, onu oluşturan ama görgül olmayan, “nesnelerin nedensellik yumağı, nesnelerin modeli, planı olarak, usla kavranan soyut düşünceler olarak”, *idea*'dır.

Hegel'in *idea* tanımının üstünden geçerek onu daha derinden kavramak için ilerleyelim. *“Çünkü İdea, kavramın ve olgusallığın birliğidir; öyleyse bundan böyle var olan yalnızca İdea olandır. Sonlu şeyler, kavramlarının olgusallığını tam olarak kendilerinde taşımadıkları, tersine onu tamamlayacak başkalarına gereksindikleri için sonludurlar.”*⁽¹⁾

Tanımda iki belirgin noktayı bir kez daha vurgulayalım. İdea olgusaldır, olgudadır, boşlukta, başka dünyalarda, görünmez âlemlerde değil. Bir şeyin kavramında ne varsa, olgu bunun yoluyla olgu olur, bu ise ideadır. İdeasız ne bir düşünce ne de bir dışsal varlık bulunabilir. Var olan her şey, ideası var olduğu için var olur. Şimdi artık Platon'un ideanın nerede olduğunu bulamaması çoktan geçmiştir, göklerde aranan idealar âlemi, kendi oldukları yerde, var olan âlemde, gözümüzün önünde ve her şeyde bulunmuştur, elbette gökler de onsuz değildir! Bu buluşun kâşifleri derece derece, Sokrates, Platon, Aristoteles, Descartes, Spinoza, Kant ve Hegel'dir. Ama ideaya hâlâ başka yerler arayanlar ve bulamamaya devam edenler varsa bu felsefenin ve ideanın suçu olamaz.

Düşünme-bilme insanın asli eylemdir. Ya da bilme, insansal olan her şeyin amacının onda olduğu edimselliktir. Bu edimsellikte (faaliyette) kullandığımız gereç, –gereç ki, gerek olandır, o olmazsa faaliyeti yapamayacağımız şeydir– düşüncedir. Öyleyse düşünce olmadan hiçbir şey bilinemez. Bilme düşünce ile yapılır, düşünerek yapılır ve düşünce oluşturmak için yapılır. Bilme uğraşı demek düşünmek demektir, düşünmek demek ise bilme uğraşdır. Bilme eyleminden düşünceyi çıkardığımız zaman geriye kalan hayvansal edimdir, salt içgüdü olarak bir itkidir, eylem değil (Eylemin içinde istenç olarak düşünce ve düşünce olarak istenç bulunur. Hayvansal edimde her ikisi de bulunmaz ve o nedenle hayvansal edim, eylem değildir).

Bilmenin yapılabilmesi için bilinecek olanın düşünceye çevrilmesi gerekir ki, onu bilecek olan da zaten düşüncedir. Doğada, toplumda ve insan davranışlarında hiçbir şey, çıplak düşünce halinde değildir. Doğada her şey görgül bir biçim ile kaplanmış olarak düşüncedir. Toplumsal bilimlerde ise nesne düşüncenin öteki tinsel biçimleri ile kaplıdır; duygular, amaçlar, tutkular vb. Düşünceye çevrilmemiş doğal bir nesneyi, bir davranışı ya da toplumsal bir olguyu algılar ve görgül bilince çeviririz, sonra da arı düşünceye. Bu çevrim işlemi zorunludur. Gökyüzüne bakarak dünyanın güneşin etrafında döndüğünü anlayamayız. Bunu bilebilmek için bilme

¹ Hegel, Büyük Mantık. s.577

konusunun nesnesinin içeriğinde yer alan her şeyi; kütleyi, hareketi, zamanı, mekânı, kuvveti, çekimi, yörüngeyi, hızı, bu görgül olmayan kategorilerin tümünü kullanmamız gerekir ki, bunlar arı düşüncelerdir (nesneye bakınca görünüm dışıdır, görünmezler) ya da varlığın, kategoriler birliğine çevrilmiş halleridir (kipleridir). Bir kütleye bakarak, onu koklayarak, elleyerek, sesini dinleyerek bu kategorileri yani düşünceleri ve bunların zorunlu bağıntıları olan yasaları $F=ma'$ 'yı bulmayız⁽²⁾.

Nesne iki kipliklidir ve bu iki kipliğin birliği olarak nesnedir. Biri görgüllük olarak geçici ve koşullu olan, bu nedenle de duyular için nesne olan ki, 'görünüştür', öteki; aynı zamanda görgül olanın da nedeni olan, ama kendisi görgül olmayan, tam tersine koşulsuz olan, kalıcı olan ve bu nedenle de us için nesne olan kipliktir ki, bu, Töz'dür, 'Öz'dür.

İdea, düşünce kipindedir ve özdür. Hegel'deki anlatım ile idealizm şu formüle indirgenir:

Sonlu olan ideal'dir. Formül çok basit, sonlu dediğimiz şey, bilgiye konu olan doğal ya da tinsel, yani insani ve toplumsal nesnelere. İlki fiziğin, kimyanın, yani doğanın nesnelere. İkinciler, ekonomi, hukuk, devlet, vb toplumsal, sosyal nesnelere ya da psikoloji gibi tekil insani olanlardır.

Bu iki nesne türü de sonludur, yani değişirler, başlangıçları ve sonları vardır. Bu ikisinin arasında sürekli bir değişim içindedirler. Başlayanın, başlangıçtan ileriye doğru her adımı düşünceye çevrilebilir. Bu işlem sondan geriye doğru da yapılabilir. Son uçtan geriye doğru varlığın oluşundaki her moment, başlangıcına kadar düşünceye geri çevrilebilir, yani bilinebilir. Bütün sonlular ideal olduğuna göre, ideal olmaları düşünceye çevrilebilir olmaları anlamına gelir. Daha genel bir ideal vurgusunu Hegel'den dinleyelim:

"İdeal ile denmek istenen başlıca tasarım biçimidir ve genel olarak benim tasarımımda ya da kavramda, düşünce de, imgelem de, vb. olana ideal denir, öyle ki genel olarak imgesel olan bile ideal sayılır, tasarımlar ki yalnızca reel olandan ayrı olmaları değil, ama özsel olarak reel olmamaları gerekir. Gerçekte Tin sözcüğün asıl anlamında İdealist olandır; onda üstelik duyumsarken, tasarımlarken bile, ama özellikle düşünen ve kavrayan olduğu sürece, içerik sözde reel belirli varlık olarak bulunmaz; Ben'in yalınlığında böyle dışsal varlık yalnızca ortadan kaldırılmış olarak bulunur; benim içindir, ideal olarak bendedir..."⁽³⁾

İdealizmin *gerçek felsefede* asıl anlamı budur. İdeanın, idealizmin başka birçok anlamı ve biçimleri ilkin konu dışında bırakılmalıdır. Örneğin düşünce varken maddenin olmadığı ya da düşüncenin bir yerde durduğu, maddenin ise bir başka yerde bulunduğu, soyut düşüncenin tekil bir özne olarak evreni yarattığı ya da belirli bir Tanrı tasarımı ile ilişki ikincildir. İdealizm belirli bir Tanrı'yı bilmeyi değil, salt bilmeyi ilke alır, Tanrı'nın bilinmesi, başka şeylerin bilinmesi gibi bir nesne olarak ondan sonra gelir. Ya da esas olan bilmedir. Bilmenin nesnesi ise ikincil ve türlü türlüdür. Sokrates, Platon, Aristoteles, Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel bu anlamda idealisttirler, idealizmin bu filozoflar için eğer ikincil bir anlamı varsa bu, birinciden türeyenlerdir.

² Newton'un hareket yasası

³ Hegel, Büyük Mantık. s.118

İnsanın eyleminin esas anlamı ve amacı nesnelere, görgül biçimden düşünsel biçime çevrilmesidir ya da sonludan sonsuza. Bilimin tarihi de, tarihin bilimi de bu çevirinin mükemmelleştirilmesinden ibarettir. İnsanın düşünmeye başlaması bu çevirme işine başlaması demektir. Düşünce geliştikçe bu çeviri daha iyileşecek ve çevrimler iyileştikçe bilim daha da ilerleyecektir. Öyleyse insan bir çevirmen, bilim ise bir çevirme eylemidir. Tüm bilim özgün nesnelere düşünsel biçime çevrilmesinden ibarettir; Marx'ın Kapital'i de, Newton'un yasaları da, Einstein'ın $E=mc^2$ formülü de...

Marx, ekonomik hayatı düşünsel biçime çevirmek için Kapital'i yazmıştır ve onu olabildiğince doğru çevirmiştir. Kapitalizm bilginin nesnesi olarak idea ve idealar birliğinden başka bir şey değildir. Hegel ideanın somut insanla ilişkisinin ne kadar yakın ve ona ve nesnesine içkin olduğunu belirtmek için şöyle der:

“İdea söz konusu olduğu zaman, bununla ilkin uzakta, öte- yanda duran bir şeyi tasarılmamak gerekir. İdea, tersine baştan sona şimdide bulunandır ve benzer olarak her bilinçte de bulunur.”⁽⁴⁾

Hegel'in idealizminin özü, çoğu zaman soyut idealizm ile karıştırılmıştır. Felsefe soyut idealizmden-metafizikten yakasını kurtarmak için binlerce yıl didinerek bir entelektüel birikimin oluşmasını beklemiştir. Yine de bu bekleyişin sonunda bu keşif yapıldı diye, herkes soyut metafiziğin üstesinden gelmiş de değildir. Ayrıca gerçek felsefe nesnel idealizmi keşfetti diye, bu keşif kendiliğinden her bilince girecek kadar kolay kavranılır hale gelmez.

Çünkü us'un soyut idealizmi yani soyut metafiziği ve öteki yanlış tutumları çürütmesi, onun üstesinden gelebilmesi nasıl tarihsel olarak uzun bir çaba ve birikimin sonucu ise; onun, tek tek herkesin bilincinde de bu uzun yol geçilmeden ortaya çıkması olanaksızdır. Soyut idealizme, soyut metafiziğe duyulan tepkinin ve ona yöneltilmesi gereken eleştirinin bir bütün olarak idealizme yöneltilmesi, bu ikisinin arasındaki ayrımın dikkate alınmaması, felsefi cehaletin en kötü meyvelerini verdiği yer olacaktır. Us'un soyut metafiziğin içeriğine duyduğu içsel tepki, onu özgürlüksüz bırakarak tepkiden doğan bir içeriğe yönelmiştir. Böylece düşünce soyut metafizikten kurtulmaya çalışırken kendini onun karşıtı olan bir konuma savrulmuş bulmuştur ki bu konum maddeciliktir ve yine soyutlamadır, ama adı değişmiş; metafizik kavramı yerine madde kavramı konmuş bir soyutlama... Oysa yanlıştan kaçınmak için salt yanlışın karşısında konumlanmak ve onu dışarıda bırakmak bir başka yanlıştır, bir uçtan ötekine atlamak, bir kez daha eleştirdiğinin eleştirilme nedeninin altına düşmektir. Ya da yerini değiştirmek ama eski içeriğini korumaktır.

Marx'ın felsefi tutumunu oluşturma aşamasında felsefeye karşı baştan savma davranışı yalnızca doğrudan Hegel'i değil de Hegel ardıklarını eleştiri nesnesi olarak almış olmasında görülmez, ayrıca bu kopuşu özetleyen iki cümlelik ünlü aforizmasında da “idea” sorununun çözümlenmemesinin hangi sonuçlara yol açtığı görülür.

“Hegel için, onun, idea adı altında bağımsız bir özneye dönüştürecek denli ileri gittiği düşünce süreci olgusalın (platonik) demurgesi'dir, olgusal yalnız onun dışsal görüngüsü olmak üzere.

⁴ Hegel, Mantık s.213. Ek. s.299

Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir.” (K. Marx, Kapital 2. Baskı, Önsöz)

Burada bağımsız özne denilen şey, kavram olarak Logos’tur. Ya da Platon ve Aristoteles’teki yaratıcı yanı olmayan, yalnızca yapıcı özelliği olan Tanrı olarak *demurge*’dir ki; (belirtmek gerekir ki, Logos Platon’da ve kısmen Aristoteles’te yeterince somut değil, soyuttur, tekile bağlanımı tamamlanamamıştır) her şeyin düzene girmesinin nedeni, her şeyin bir düzen içinde oluşumunun etker nedenidir (Hemen belirtelim ki, Hegel *demurge* kavramını kullanmaz, logos’u kullanır). Marx’a göre böyle bir şey var mı, belli değildir. Ama özne ya da bağımsız veya bağımsız özne ise hiç değildir. Formsuz bir hule olarak soyut madde özne olamayacağına göre neyin özne olduğu Marx’ı ilgilendirmez, varsın bu en büyük soru boşlukta kalsın ve biz yine de düşünmeye devam edelim. Felsefeye göre ise logos vardır, olmak zorundadır, çünkü o olmadan başka bir şey olamıyor, bu mümkün olamayacağı için olamıyor (Logos daha Heraklitos’tan itibaren bulunmuş ve ana karakteri anlaşılmıştır). Ve sadece o bağımsız öznedir, değişmeyen tek şey odur ki, değişen her şey ona göre, onun yoluyla, ona uyarak değişir. Bağımsız öznenin de içeriği budur.

Eğer varlıklar kaos içinde değil de sürekli bir düzen içinde birbirleri ile ilişki sürdürüyorlarsa, bu durumu yasalara bağlılıkları olarak adlandırırız. hiçbir şey kaos içinde değildir, her şey yasaya bağlıdır, çünkü bir düzeni vardır ve bu düzen adı gereği düzenlidir, düzensiz değil. Düzen olan yerde logos hâkimdir, saltık anlamı ile hâkimdir ki, bu saltıklık ona tam bağımsız böylece tam özne’lik karakterini verir, logosun özü de budur.

Alıntıya devam edelim: *“Düşünce süreci olgusalın demurge’sidir, olgusal yalnız onun dışsal görünüşü olmak üzere.”* Öncelikle olgusal salt bir dışsal görünüş olamaz, görünüş adı üstünde sadece görünüştür, bir görünmeyenin de var olduğunu işaret eder. Görünen olanın geçici, görünmeyenin ise kalıcı ve sürekli olduğunu onların karakterinden bilmekteyiz.

Hayır, Hegel’de olgusal olan dışsal olan değildir. Hegel yüzlerce yerde olgusalın içsel ve dışsal, görünüş ve özün birliği olduğunu vurgulamıştır. Her olgusal oluştan geçmiştir ki bu süreç kavramına göre, ideasına göre olmuştur. Bu cümlede Marx olgusal olanla dışsal olanı Hegel’in aynı gördüğünü belirtiyor. Oysa olgu nesnenin kendisidir, sadece maddi kısmı değil, maddi ve ideanın, yani düşünsel olanın birliğidir.

Marx’tan alıntının ikinci kısmını tekrar anımsayalım: *“.. benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir.”*

Marx’a göre, maddi dünya insan aklına yansıyor; ilkin, maddi dünyanın iki formu olduğunu biliyoruz, biri görgül öteki düşünsel. Akla yansıyan bunlardan hangi biçim? Burada düşünce biçiminin yansıdığı anlaşılıyor. Oysa maddi dünyadan insan zihnine yansıyan maddi olanın görgül biçimidir ki, bu görgülün yansımına imge denir, yani tasarım, ama henüz düşünce değil. Yansımada, yansiyacak olan ile ortaya çıkan yansıyan, aynı biçimler (formlar) olmalı. Çünkü yansımada bir dönüştürme ve dönüşüm yoktur. Şimdi dönüşümün olduğu cümleye geçelim: *“Benim için ise tersine fikir, maddi dünyanın insan aklına yansımından ve düşünce biçimine dönüşmesinden başka bir şey değildir.”* Anlaşıldığına göre yansımaya ve düşünce

biçimine dönüşme aynı anda oluyor. Ya da ayrı ayrı momentlerde olduğuna dair bir ifade yok. Yansımanın kiplik değişimine yol açması olanaksız, öyleyse bu kiplik değişiminin nasıl olduğu burada boşlukta kalıyor. Bu durumda nesnenin bir form değişikliği yapılmadan, yansıma olmuş gibi kabul ediliyor ki, bu mantıksal kopukluğun yarattığı boşluk dolmadan us ilerleyemez, yerinde sayar, ilerliyor görünürse artık ilerleyen ussal değil usdışı bir bilinçtir, us'tan kopmuş, sebepsiz (sebebe sözcüğü ip'ten türemedir) yani ipsiz, dizgenin ipinden kopmuş bir bilinç...

İkinci olarak; düşünsel form değişikliğini salt yansıtıcı olan bir ortam yapamayacağına göre; ya nesnenin kendisi devindirici olmalı ki, nesne öznenin karşısında devindiren değil devinendir, ya da insan us'unun kendisi bu devindirici ödevini yüklenmeli ki, özne olduğu için bu görev zaten onundur. Oysa Marx'ın metninde insan usunun değiştirici deviniminden söz edilmez, sanki us pasif bir ortam olarak yansıtıcıdan başka bir şey değildir, bu nedenle özne de değildir, olsa olsa nesnenin nesnesidir, nasıl oluyorsa. Ya da orada kendinde maddi varlık ne derse us o biçimi alıyor gibidir ki bu görüngü bilgidir ya da bilgi görüngüdür demektir. Geldik geri Sokrates öncesine sofistlere. Bilinç us'un ipinden kopunca nereye gideceği belli olmaz gibi görünüyor ama kendi köküne varıyor, hem de hızla. Oysa anlağın nesnesini, önce tasarım biçiminde kendine aldığı, ama bu alıfta kendisinin bir katkısı olmadığı, sadece yetisi gereği nesneye hiçbir şey katmadan sadece onun görgül imgeselliğini kendine aldığını söyleyebiliriz.

Öte yandan bir yeti olarak us, kendisi düşünce biçiminde olduğu için ve çift yanlı özne olmak gibi bir elastikiyete sahip olduğu için; zaten kendinde bulunan tasarımı düşünceye çevirir. Çevirdiğini kendi kendine yansıtır, başka bir ortama veya araca değil, bu çevirdiği artık kendisi olmuştur. Ama sahip olduğu elastikiyetten ve sonsuz özne olma karakterinden dolayı, artık kendi olan biçimini kendinden de ayırabilir ve ayırır, bir nesne gibi karşısına alır. Şimdi bu yeni nesne yine kendisidir ve kendi kendini karşıya koyma her durumda kendine geri döner; kısaca kendisi ve karşısına aldığı kendisi arasında bu değişim yine kendisi tarafından başarılı ve bu aynı şeyin iki yanlı oluşumu düşüncenin, nesnesinden özneye ve öznesinden öznenin olmuş nesnesine yansımasıdır.

Us'un bu kendi kendini üretmesinin öyküsü Hegel'de *Tinin Görüngübilimi*'nde ve *Mantık*'ın bazı yerlerinde ayrıntılı olarak incelenmiş ve işlenmiştir. Marx Hegel'in bu çalışmalarını daha özenli incelemiş olsaydı...